

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРИСТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відомості про автора: *Копин Василь*, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, здобувач

У статті окреслено проблемне поле поняття «ціннісні орієнтації» у психологічному й релігійному аспектах; вказано на чутливий розвиток ціннісних орієнтацій у студентів-семінаристів, визначено специфіку й особливості видів професійної діяльності у процесі навчання; визначено й обґрунтовано компонентну структуру формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання богословів у духовних вишах, вказано на можливих їх варіаціях у залежності від умов діяльності та мотивованості.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації, компонентна структура, духовні вищі, богослови.*

Постановка проблеми. Повернення до духовних цінностей в Україні віддзеркалено у церковних ученнях, традиціях, християнській моралі. Християнська мораль з'явилася як така, що супроводжує людину до цінностей Великої Книги. Терміни «цінності», «ціннісні орієнтації» – складні і важливі за своїм змістовим наповненням у філософії, психології, релігії, культурі. Літературний аналіз виявляє неоднозначність у визначенні їх. З точки зору Г.Андреевої, цінності представляють собою одночасно мотиваційні і когнітивні утворення, що спрямовують, організовують поведінку людини на певні цілі і водночас детермінують роботу з інформації. У професійної діяльності ціннісні орієнтації мають вияв у двох рівнях. Перший – детермінований прагненнями до оволодіння професією, другий – підготовленістю до відповідної діяльності. Проблема формування ціннісних орієнтацій у семінаристів станом на тепер залишається недостатньо представленою ум наукових колах.

Актуальність теми дослідження. Одним із можливих напрямів дослідження цінностей за якого визначаються «життєві цілі», смисли й ідеали, які не мають однозначного прописання, а задається тільки загальна направленість діяльності. Ціннісні орієнтації розкрито в працях В.Ядова (вищий диспозиційний рівень), К.Абульханова-Славської, А.Брушлинського (спрямованість особистості), Д.Узнадзе, М.Рокича (настановлення та переконання), Б.Одонова, А.Здравомислова (атрибут психічних процесів чи властивостей особистості), О.Жирун (психологічний аспект цінностей та ціннісних орієнтацій як структурних елементів моральної свідомості особистості). Розуміння цінностей у такому контексті зумовлено тріадою – мотивація, регуляція діяльності і поведінка особистості. Іншими словами – індивідуальні цінності, мотиваційна складова особистості, яка представлена

синонімічним рядом дотичних до цінностей понять: ідеали, переконання, установки, мотиви і потреби.

Згідно концепції В.Франкля, потреби й особистісні цінності мають відмітні характеристики. Вчений стверджує, якщо потреби «штовхають» людину, то цінності – притягують. Натомість у людини, за вченим, завжди є свобода, яка робить вибір між прийняттям і відстороненням пропонованого, між реалізацією чи не реалізацією потенційних смислів.[12] Суголосним із твердженням В.Франкля – Ф. Василюк. За вченим ... «цінності внутрішньо порядку віддзеркалюють все життя людини, наповнюючи його простотою й правдивістю свободи». [4] У такому сенсі цінності набувають якісно реально діючих мотивів і є джерелом усвідомленості довкілля в процесі особистісного розвитку; вони розвивальні за змістом і характером й динамічні за суттю.

В.Брожек, А. Ручка розглядають індивідуальні цінності як критерії, які використовує особистість для вибору і обґрунтування своїх дій, вчинків, самого себе, й інших суб'єктів взаємодії.

За А. Маслоу цінності займають таку саму значущість у структурі особистості як потреби. Як «фундаментальні потреби або фундаментальні цінності можуть розглядатися і як цілі, і як ступені сходинок, які ведуть до єдиної мети». Більше того, вони пов'язані між собою ієрархічно й еволюційно, займаючи певне місце відповідно до своєї значущості. [9] Суголосний із позицією А. Маслоу – Е.Фром. Учений вважає, що цінності структуровані й «утворюють ієрархію», за якої окремі вищі цінності визначають усі інші, які необхідні для реалізації таких категорій як: «відношення», «значущість», «потреби», «інтерес», «переконання», «диспозиція», «сенс». [13] Названі поняття обумовлені різними підходами щодо визначення феномена «цінність». У науковому обігу більш вживаними є три аспекти тлумачень цінностей:

- ✓ як значущість й ідеал, що сформувався на основі суспільної свідомості;
- ✓ як об'єктивована чи матеріальна форма втілення цих ідеалів;
- ✓ як чинники свідомості, що виступають джерелом ставлення людини до довкілля і мотивації її поведінки. Таке інтерпретування цінностей уможлиблює зробити диференціацію у поглядах щодо об'єктивності – суб'єктивності та значущості.

Зауважимо, що сучасне інтерпретування поняття «цінностей» ґрунтується на засадах об'єктивного й суб'єктивного і зводиться до єдності по відношенні до предмета, його значущості. Це дає можливість, по-перше, сформувати в свідомості людині установки, які допоможуть їй виразити свою точку зору, зайняти певну позицію, дати оцінку. У такому варіанті цінності є частиною свідомості. По-друге – цінності виступають у перетворювальному виді в якості мотивів діяльності і поведінки, оскільки орієнтації людини в світі і прагнення до досягнення певних цілей співвідноситься із цінностями, які складають структуру особистості [8, 13].

Отже, цінності виступають як утворення мотиваційно-потребнісної сфери і регулюють поведінку людей (прийняття рішень в ситуації вибору,

активізують і направляють поведінку і діяльність людини). В цій іпостасі цінності реалізуються в ціннісній орієнтації і визначають елемент диспозиційної структури особистості. У широкому розумінні ціннісній орієнтації – це система стійких ставлень особистості до оточуючого світу й самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності моральної й духовної культури суспільства; чи елементи структури свідомості особистості, що характеризують змістовну сторону її спрямованості (Т.Пороховська). Ціннісні орієнтації включають:

- ✓ ціннісне ставлення як переживання значущості суб'єкта;
- ✓ ціннісні установки як усвідомлення своєї оцінки й готовності діяти стосовно нього відповідно до діючої системи цінностей.

Крім того, ціннісні орієнтації направляють і скеровують процес цілеполагання, визначають відмінності й характер відношень особистості до навколишньої дійсності і тим самим детермінують особливості її поведінки. Тому розглядаються як елементи когнітивної структури особистості, і як елементи її мотиваційно-потребнісної сфери. Будучи смисловими утвореннями ціннісній орієнтації «пов'язують» когнітивну і мотиваційну сфери й інтегрують їх в єдину смислову сферу, надаючи особистості певної цілісності. На взаємозв'язок за якого відбувається ототожнення діяльності з ціннісними утвореннями зауважував свого часу Д.Леонтьєв [8] За вченим, таке поєднання зумовлено природою цінностей, є сенсом для пізнання і активізації людської діяльності.

Мета статті – вивчення особливостей ціннісних орієнтацій семінаристів у структурі їх особистісного й професійного становлення

Для з'ясування мети виходили із соціально-економічних та освітніх потреб, що складають об'єктивний компонент соціальної ситуації розвитку особистості семінаристів, які досить чутливі до соціальних змін, що відбуваються в суспільстві, і які опосередковано чи безпосередньо впливають на формування їх особистісних і професійних орієнтацій, що складає основу їхньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Учені притримуються єдиної думки щодо сенситивності юнацького віку семінаристів у формуванні ціннісних орієнтацій як стійкої властивості особистості, що має суспільну значущість, оскільки ставить перед ними задачу професійного самовизначення. Професійне самовизначення стає психологічним центром соціальної ситуації розвитку з формування своєрідної внутрішньої позиції, яка пов'язана зі зміною ставлення до майбутнього; усвідомленням цінності суспільно корисної праці; усвідомленням необхідності загальної і професійної підготовки для повноцінного самовизначення і самореалізації; орієнтування у світі професійної праці; виділення подальшої професійної мети (мрії); узгодження мрії з іншими важливими життєвими цілями (сімейними, особистими); знання про внутрішні перепони, які ускладнюють досягнення визначеної мети тощо.

У дослідженнях С.Рубінштейна розкрито особливості юнацького віку в сенсі формування ціннісних орієнтацій – науково-теоретичних, філософських, моральних, естетичних; утверджується світосприйняття як

система суспільних уявлень про довкілля, самого себе, інших людей та готовність керуватися ними в діяльності; формується усвідомлене ставлення до життя на рівні загальних проблем людського життя.

Особливістю ціннісних орієнтацій є те, що вони характеризуються ступенем домінування, певним знаком, ступенем усвідомленості і ступенем змінності. Домінувальні цінності мають вирішальне значення в ситуаціях особистісного вибору. Якщо домінувальні цінності зміщуються відходять зчосом на другий план, стають менш значущими, відповідно, змінюється і відношення до ситуації і до діяльності.

Формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці має такий вигляд:

- ✓ перший етап, на якому відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими користувалися до цього часу (власний досвід тут постає як важливе джерело цінностей);

- ✓ другий – засвоєння цінностей відбувається не лише шляхом створення ціннісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних через засоби масової інформації та пропаганди;

- ✓ третій – діяльність, виражена в особистісних внутрішніх ставленнях до об'єктивних умов свого життя. [10]

Представлена система цінностей включає найбільш стійкі й узагальнені цінності особистості; часткові, опосередковані програмою поведінки індивіда в окремих сферах (ціннісні орієнтації); сукупність еталонів, які реалізують строго регламентуючий план дії в чітко заданих однотипних умовах. На верхній ступені системи цінностей знаходяться вищі цінності, які складають сенс життя і є значущими тільки в межах вищих цінностей.

У психології визначено два принципово різні підходи щодо вивчення багаторівневої побудови системи цінностей в структурі особистості. Перший – нормативний – описує модель системи у відповідності до якої-небудь психологічної теорії; другий – скриптивний – визначає ієрархію цінностей конкретного індивіда. [3]

У розрізі досліджуваної проблематики представляє інтерес класифікація системи цінностей Н.Лапіна. Вчений рангує їх за місцем в статусноієрархічній структурі особистості. А саме:

- ✓ цінності вищого статусу, які складають «ядро» цінностей структури;
- ✓ цінності середнього статусу, які можуть переміщуватися в склад ядра або на периферію, тому їх можна представити як «структурний резерв»;

- ✓ цінності нижчі за середній статус, які можуть переміщуватись у «резерв»;

- ✓ цінності нижнього статусу.

Дещо інший підхід класифікації структури цінностей з урахуванням різних форм пропонує А. Донцов [5]

- ✓ стійкість і узагальненість (стрижневих) ціннісних еталонів особистості;

- ✓ переважання часткових еталонів, опосередкованих програмою поведінки індивіда по відношенню до оточуючих і самого себе в окремих сферах його соціальної діяльності (ціннісні орієнтації особистості);

✓ сукупність еталонів, опосередкованих у найбільш складних випадках, жорстко фіксує, і які реалізуються в чітко заданих однотипних умовах.

Підтримуючи позицію вченого, вчені визначають три рівні цінностей у структурі особистості : фундаментально-ціннісні; функціональні (пізнавальні, професійні, пізнавальні, естетичні, моральні й інші); ситуаційні (виявляються в конкретних об'єктах). Названі рівні цінностей мають вияв у юнацькому віці. Вони зумовлені внутрішніми детермінантами – здатністю до формування позиції стосовно себе («Хто Я?», «Яким Я повинен бути?»), стосовно інших людей і стосовно моральних категорій, таких як: добро і зло, честь, гідність, право, обов'язок.

Дослідники вказують на те, що ціннісні орієнтації молоді формуються під суперечливим впливом різних факторів, серед яких вирізняють: систему освіти, місце проживання, діяльність політичних організацій, професійну зацікавленість, твори мистецтва, психологічні характеристики особистості, засоби ЗМІ, самоосвіту тощо. Сенситивний період формування ціннісних орієнтацій припадає на юнацький вік. Саме тоді у молоді люди формуються ставлення до навчання, нові погляди, переконання, оцінки, продовжується активний «пошук себе», відбуваються глибокі зміни в системі життєвих цінностей. Особливе місце займає формування здатності до співпереживання; ставлення до людей; засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в соціумі. Пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації до інших людей, присвоїв від них соціально значущі властивості особистості, юнаки набувають нового розвитку механізму ідентифікації, що виявляється у загостренні здатності до переживання станів інших, як своїх.

Особливо це стосується навчання студентів, які обрали професію типу «людина – людина», – зокрема, майбутні богослови. Бути богословом – це церковне покликання, не менш відповідальне, ніж покликання священника. Богослов має бути не менш сформованим за образом Христа, ніж священник. Богослов повинен мати ті самі духовні якості любові, смирення, розсудливості, що і священник. Професія богослова вимагає не меншої готовності до самопожертви. Богослов'я – не менш важкий хрест, ніж священство. І було б безвідповідальним думати, що богословом може бути чистий теоретик, який не має відповідної загартованості церковним вихованням. Духовна сфера не терпить чистих теоретиків. Практична основа духовного вишколу необхідна богословам не менше, ніж священникам – для їхньої ж безпеки, для їхнього професіоналізму. Тому першим пріоритетом має бути виховання духовної особистості, яке здійснюється виключно Церквою, оскільки лише вона може здійснити таке виховання. Тому зауважимо, що не кожний юнак, який вступає на навчання до духовного вишу готовий до такого служіння. Визначальним фактором тут є система цінностей семінарста, що, у кінцевому підсумку, визначає його професійну придатність і ефективність діяльності. Саме в такому випадку уявлення про абсолютну цінність переходять з розряду філософського поняття в категорію психологічного переконання особистості як основи її ціннісної орієнтації.

Тому, ціннісні орієнтації фахівців у галузі богослов'я набувають більш емоційно-почуттєвої сфери, стають багатшими й одночасно вразливішими до змісту і їх перебігу. Потреба в уособленні, через рефлексію, сприяє закріпленню таких переживань і здатності відгукнутись на них на емоційному й раціональному рівні. Трансформуючись у професійну діяльність богословів, ціннісні орієнтації «...можна розглядати як підсистеми особистісних властивостей професіонала: загальноособистісні (картина світу, світогляд, образ «Я», соціальні норми, загальні цінності тощо), операціональні (здібності, системи психічної регуляції поведінки й діяльності у вирішенні професійних завдань, технології діяльності й т.д.), мотиваційні (професійні інтереси, нахили, відображення себе у професії, мотиви досягнення й т.д.), «емоційні» або функціональні стани (наміри, очікування, активність, емоційний фон) симптомокомплекси [2, 3, 4, 5, 15].

У структурі особистості ціннісні орієнтації виконують такі функції: інформативно-контролюючі, узагальнюючі і систематизуючі, оцінно-імперативні, мотиваційно-поведінкові, прогностичні.

Більш цілісно структура ціннісних орієнтацій представлена в працях Т. Бутківської, Ф. Василюка, З. Карпенко, Г. Лисенко, Н. Максимчука, О. Мартинюк, А. Поварніцина, Н. Фролова, М. Яніцького та ін.). Вчені виділяють когнітивну, емоційну (афективну) і поведінкову (конативну) складову ціннісних орієнтацій в структурі особистості. Вони мають вираження, стверджує З. Карпенко: когнітивне – «можу» – забезпечує смислотворення; афективне – «хочу» – забезпечує спрямування; конативне – «маю», «є» – відповідає за реалізацію актуалізованого смислу [7]. При цьому, саме ціннісні орієнтації зв'язують в єдине ціле когнітивну, емоційну, мотиваційну та інші сфери, інтегруючи їх в єдину смислову сферу, чим і додають особистості цілісність [8, 13]. Суголосна з міркуваннями вченими О. Бондарчук і розширює межі ціннісних орієнтацій у таких сферах, як: ціннісно-мотиваційна, когнітивно-афективна, конативно-регулятивна. Г.С. Костюк визначає мотиваційний, змістовий та операційний компоненти. В. Рибалко до цього списку додає цільовий та емоційний компоненти. Формування їх, за Н. Асташевою, відбувається в процесі оволодіння ними відповідним фахом на етапі усвідомлення; осягнення смислу; прийняття усвідомленої ціннісної орієнтації; реалізація; становлення властивістю особистості [1].

Усвідомлення цінностей починається відразу після їх пред'явлення й здійснюється поступово, включаючи в себе осягнення смислу ціннісних орієнтацій, способів здійснення дій на їх основі й можливих результатів [2]. Таким чином, формується усвідомлене спонукання, стимул, що викликає необхідні прояви особистості, розвиток професійно значущих якостей, які є стрижнем для професійної діяльності. Ціннісні орієнтації вже на цьому етапі набувають усвідомленості й виконують орієнтувальну функцію під час вибору пріоритетів діяльності. Натомість, щоб ціннісні орієнтації стали спонукальною силою, вони повинні бути внутрішньо прийняті суб'єктом. Прийняття усвідомленої ціннісної орієнтації здійснюється в умовах її ідентифікації із ціннісно-значущими утвореннями особистості, у процесі

співвіднесення ціннісних орієнтацій з ієрархією суб'єктивно обумовлених особистісних і професійних цінностей. В оволодінні професією вони мають вияв у таких критеріях, як: мотиваційний (потреба в роботі, інтерес до спеціальності; уявлення про соціальний статус, престижність професії, матеріальні блага та заохочення); пізнавальний: розуміння обраної професії, визначення цілей та досягнення поставленої мети; емоційний: почуття гордості за місце професії в соціумі, ціннісне ставлення до професійної майстерності; вольовий: уміння мобілізувати власні сили, активізувати інтелектуальні здібності для досягнення мети. Професійній готовності має вияв у вже сформованих педагогічно значущих якостях (особистісні, професійні вміння, знання та навички), що необхідні для реалізації поставлених завдань.

Висновки: Отже, щоб ціннісна орієнтація сформувалась як властивість особистості, вона повинна бути осмислена за змістом і сутністю, реалізовуватись у діяльності й поведінці. Повернення до ціннісної орієнтації в різних професійних ситуаціях дає можливість стимулювати її здатність й актуалізуватися в соціокультурних умовах, через структурні компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, конативно-регулятивний. Актуалізація потенційної ціннісної орієнтації може реалізовуватись усвідомлено і не усвідомлено, в умовах зовнішньої й внутрішньої потреби.

Перспективами подальших кроків дослідження є складання діагностичної карти з виявлення у семінаристів сформованості ціннісних орієнтацій за визначеними нами компонентами та критеріями.

Список використаних джерел

1. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической аксиологии [Текст] / Н. А. Асташова // Педагогика, 2002. – № 8. – С.8-12.
2. Бех І.Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія / Вісник АПН України /. – 2007. – № 1. – С.5–27. – Проблеми виховання
3. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система// Псих. ж. 1999. – Т. 20. – №5. – С. 38-44.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания. / Ф.Е. Василюк. М. Смысл. – 2006. – 200 с.
5. Донцов А.И. О ценностных отношениях личности / А.И. Донцов// Советская педагогика. 1974.– № 5.– С. 15-32.
6. Духовне оновлення суспільства / кер. авт. кол. В. П. Андрущенко. – К. : Либідь, 1990. – 200с.
7. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512с.
8. Леонтьев Д. А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д. А. Леонтьев // Психол. журнал., 2000. – Т. 21. – № 1. – С.15-25.
9. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики./ А.Г. Маслоу // пер. с англ. А.М. Татлыдаевой; науч. ред. Н.Н.Акулиной. СПб : Евразия, 1977. – 430 с.

10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: / С. Л. Рубинштейн. 2-е изд. (1946 г.) – СПб.: Питер. 2002 – 720с. (Серия «Мастера психологии»)
11. Студенты XX века.: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монографія / Нар. укр. акад.; под. общ. ред. В.И. Астаховой. – Х.: Изд –во НУА, 2010. – 408 с.
12. Франкль В. Человек в поиске смысла : введение в логотерапию/ В. Франкль //Доктор и душа. Мотивация и деятельность. 2-е узд. СПб.: Питер, М.: Смысл . – 2003. – 860с.
13. Фромм Э .«Психоанализ и этика. / Э.Фромм. М.: Республика.– 1993.– 136 с.
14. Шерковин Ю. А Проблемы ценностных ориентации личности / Ю. А. Шерковин //Личность и деятельность. – Л. 1982. – С. 108-115
15. Ядов В. А. Личность и ее ценностные ориентации. / В.А.Ядов //Инф. бюлл. –1969. – № 19. – С. 20-25.
16. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система /М.С. Яницкий //URL.: [http:// hpsy.ru/ public/ x 2755.htm](http://hpsy.ru/public/x2755.htm)

В статье раскрыто проблемное поле понятия «ценностные ориентации» в психологическом и религиозном аспектах; указано на чувствительное развитие ценностных ориентаций у студентов-семинаристов, определена специфика и особенности их видов профессиональной деятельности в процессе обучения; определена и обоснована компонентная структура формирования ценностных ориентаций в процессе обучения богословов в духовных вузах, указано на возможные вариации ценностных ориентаций в зависимости от условий рода деятельности и уровня мотивированности.

Ключевые слова: *ценностные ориентации, компонентная структура, духовные высшие, богословы.*

The article reveals the problem field of the concept of "value orientations" in the psychological and religious aspects; pointed out the sensitive development of value orientations among students-seminarians, specifics and peculiarities of their types of professional activity in the learning process; the component structure of the formation of value orientations in the process of teaching theologians in spiritual higher education institutions has been determined and justified, and possible variations of value orientations have been indicated depending on the conditions of the type of activity and the level of motivation.

Key words: *value orientations, component structure, spiritual higher, theologians.*